

CRISTINA
KÖNYV
TÁR

714 1439

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

103. évfolyam

1987

2

AKADÉMIAI

OKM. BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DEL'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

103. ÉVF. 1987/2. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

FÜLÖP GÉZA
NAGY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11—13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900, Budapest V., József nádor tér 1., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzszámára. Előfizetési díj: 128 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzszám 215—11 488), az Akadémiai Kiadó *Stúdium* (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 185—881), és a *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 382—440) könyvesboltjaiban.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra-visszaküldésével egy időben.

BAKÓ DOROTTYA

Káldi György élete és művei

Káldi György 1598-ban lépett a jezsuita rend tagjai közé, életéről ettől kezdve sok fennmaradt adat segítségével alkothatunk képet. Az ezt megelőző eseményekről viszont csak hézagos ismereteink vannak. A család Nagyszombatból származott, György testvére, Márton szintén jezsuita volt, csakúgy mint az egy generációval később élt Káldi Ignác (Cat. II. 633—4)¹ (unokaöccsük?), sőt 1603-ban éppen Káldi György otltélé idején tűnik fel Brünnben egy Káldi Stephanus nevű novicius, akiről azonban több adatunk nincs (Cat. II. 634).

Káldi egyes életrajzírói megjegyzik, hogy apja áttért protestáns.² Elsődleges forrásból származó adatunk csak arról van, hogy szolgálatot vállalt valahol, amelyért az udvar rendszeres évi segélyt utalt ki számára.³ Prédikációiban egy helyen meg is említi Káldi, hogy apja — ura jóvoltából — betegsége idejére is kapott bért (I. 186).⁴ A család nemesi származását bizonyítja a bécsi egyetem anyakönyvének egy bejegyzése, mely Márton és György harmadik testvéreire vonatkozik: Franciscus Kaldi nob. Hung. Tyrnauiensis.⁵

A bibliafordítás és a Káldi életében megjelent két prédikációskötet címlapjának tanúsága szerint két dolgot tartott önmagáról megjegyzésre méltónak: jezsuitaságát és nagyszombati származását. A jezsuita rendbe való tartozást szokás volt a szerző nevével ellátott címlapokon feltüntetni, bár ez alól is van kivétel, pl. Pázmány 1603-ban Nagyszombatban megjelent Feleletének (RMNY 905) vagy Vásárhelyi Gergely 1622-es kolozsvári Kempis-fordításának (RMNY 1271), 1623-as kassai exemplumgyűjteményének (RMNY 1289) címéből ez hiányzik. Nem egyedülálló, de nem is túl gyakori viszont e korszakban a származási hely (nemesi előnév) feltüntetése a katolikusok körében, a magyar jezsuiták közt Káldin kívül nincs erre példa. (A

¹ *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* Coll. et ed. Ladislaus LUKÁCS. I—II. Romae, 1978—1982. (Monumenta Historica Societatis Iesu, 117, 125). Rövidítése most és a továbbiakban: Cat. I. — Cat. II.

² KUDORA JÁNOS: *Magyar egyházi szónokok* = Hittudományi Folyóirat 1899. 671.

³ PODHRADSKY JÓZSEF: *Nagyszombati Káldi György* = Tudománytár 1838. III. 297.

⁴ KÁLDI György: *A vásárnapokra való prédikációknak első része* ... Pozsony — [Bécs], 1631. — RMNY 1509. Rövidítése a továbbiakban: I. KÁLDI György: *Az innepekre való prédikációknak első része* ... Pozsony — [Bécs], 1631. — RMNY 1510. Rövidítése: II.

⁵ *Die Matrikel der Universität Wien. IV. Band. 1579/II. — 1658/59. I. Lieferung.* Bearb. v. Franz GALL. Graz — Köln, 1961. 55. Káldi Ferenc később is foglalkozott teológiai kérdésekkel (bár ő nem lett klerikus), ezt bizonyítja egy naprakész posszeszor-bejegyzés a Veszprémi Püspöki Könyvtár 290-es jelzetű könyvébe, Pázmány Kalauzának 1613-as kiadásába (RMNY 1059): Ex libris Francisci Kaldy Tyrnavien[sis] et amicorum eius ... Anno 1613 die Junii.

jezsuita historia domusok is mindig enélkül említik a Káldiakat.) Káldi Györgyöt tehát minden bizonnyal erős szálak fűzték szülővárosához, mely később tevékenységének is egyik fő színtere. Ha a prédikációkban előfordul Nagyszombat neve, nem mulasztja el hozzátenni, hogy „az én hazám”, bár más helyen éppen személytelenségre törekszik. A város iránti szeretetének ennél is nagyobb bizonyítéka az, hogy amikor 1616 nyarán meghal a Káldi testvérek anyja (apjuk 1625-ben még él), a Mártonnal közösen örökölt ezer-ezer forint egy részéből kijavíttatják a nagyszombati templomot⁶ (miközben a jezsuita könyvkiadás ebben az időben anyagi gondokkal küszködik). Elképzelhető, hogy az ajándékozásra Kutasi János példája is készíthette őket, aki 1602-ben több egyházi öltözetet, köztük egy igen értékes díszruhát is hagyott a templomra.⁷

Káldi Kutasi udvarában hosszabb időt töltött, valószínűleg a Nagyszombatban székelő esztergomi érsek szentelte pappá. Kutasi szinte példaképévé is vált, prédikációiban három helyen név szerint is említi:

Jól emlékezem reá, hogy a bódog emlékezetű Kútasi János, esztergomi érsek, egy magyarországi főúrnak, ki egy papot katonaságáért igen dicsért, azt mondotta: én, uram, nem kedvellem a katonás papot, amint tudom, hogy te sem szereted a papos katónát: jelentvén azzal, hogy nincs jobb, mintha ki-ki hivatalyában maradván más tisztit fel nem vállalja. (II. 185)

Másutt:

Ilyen volt bizonyára az örök emlékezetre méltó Kútasi János, ki aminthogy istenes életéért és jó magaviseléséért mindenképpen böcsülletes volt, úgy a fejedelmeknél is kedvet talált. (I. 171)

És következik egy történet Rudolf császár lakomájáról, melyen a szász herceg parancsára sem ivott az illető papi hivatásához méltatlannak érző Kutasi. Végül a legfontosabb részlet, melyben Telegdi Miklós is szerepel:

Hazánk gyümölcséből is hozhatok egy vagy két jeles példát, mellyeket magam láttam: egyik a bódog emlékezetű Telegdi Miklósé pécsi püspöké, kit noha fölötte igen elgyötrött volt a köszvény, úgyhogy csak székben hordozhatnák, mindazáltal a predikállást el nem hatta, hanem felvonatta és tolyatta magát nagy fájdalommal a nagyszombati predikáló székre, és úgy predikállott, mintha semmi dolga nem lött volna. Másik az istenes Kútasi Jánosé, ki huszonnégy esztendeig való predikállása után győri püspökké és magyarországi *cancellariussá* lévén se Prágában se egyébutt el nem mulatta a predikállást, és mint hogy egyéb hallgatói nem voltak, csak a maga udvara népének is predikállott, tudván, hogy az a püspöknek tulajdon tisztí. (I. 296 -297)

Kitűnik ezekből a részletekből az is, hogy Káldi Kutasival megfordult a császári udvarban, és megismerkedett a kor befolyásos személyiségeivel. Később többször bíznak majd rá diplomáciai feladatot, mely ezek szerint nem teljesen idegen tőle. A prédikációkban igen gyakran utal egyes magas rangú személyekre, de ritkán nevezi meg őket, így kilétüket csak találgathatjuk. Hogy a leírt történetek mely korból

⁶ Erről bővebben I. LUKÁCS László: *Káldi György, a bibliafordító* = Katolikus Szemle 1955. 129 - 133.

⁷ RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézményekre. I. Az esztergami egyháztartomány*. Pest, 1870. 95.

származnak, a szereplőket mikor ismerte meg Káldi, szintén nem tudjuk, de sokukat ismerhette még Kutasi környezetéből. Egy példa a megnevezett személyekre:

Erzsébet franciai királyné asszony, a második *Maximilián* császár leánya, a második *Rudolfus* császár húga, a második Mátyás király nénye, kit magam is ismértem (II. 52)

Ezt valószínűleg 1608 novembere és 1612 januárja között írta Káldi, ekkor császár Rudolf s magyar király Mátyás, de nem lehet arra következtetni, mikor ismerte meg Erzsébetet. Legtöbbször viszont csak általánosságban ír, a személy megnevezése nélkül:

... egy fejedelmi embertől magam hallottam, hogy megtérésének fő oka vólt a maga predikátorinak egyenletlensége. (II. 581)

Másutt:

Azért nem ok nélkül mondotta egy udvari ember, hogy addig jó reménsége vagon a békesség félől, míg a *calvinisták* nem bőjtölnek, mert azoknak bőjti mindenkor zanabonát indít (I. 354).

És még egy:

Ismértem egy főembert Magyarországon, ki a tévelygésből a keresztyén hitre való megtérésének fő okát azt mondotta, hogy azt kell igaz hitnek tartani, melly a bűnt fogyattya és a jószágos cselekedeteket gyakorlatattya. (II. 315)

Kutasi mellől Káldi a bécsi egyetemre került, de nem tudjuk pontosan, mikor. 1597 januárjában már biztosan a beiratkozott diákok közt volt,⁸ valószínű azonban, hogy az 1595-ös év téli szemeszterére beiratkozott Georgius Kady Tynaviensis Hung. is őt rejti, gyanús ugyanis a Tynaviensisből ugyancsak hiányzó egy betű, és az egész kézirat többszörösen javított volta.⁹ Ugyanez a betűhiba előfordul a grázi jezsuita kollégium 1597-es katalógusában is, ott a teológus hallgatók közt szerepel Martinus Kadi-ként Káldi Márton (Cat. I. 565). Káldi tehát a rendbe való belépés előtt elvégezte a bécsi egyetem teológiai fakultását, vagy legalábbis több éven át hallgatott teológiát. Érdekes megjegyezni, hogy ebben az időben egy darabig kivételesen egy jezsuita a magyar nemzetiségűek procurátora Bécsben, a holland származású Christian Numicius,¹⁰ más néven Peynnincks (Cat. I. 741). Ezt a tisztséget sem korábban, sem később még évtizedekig nem töltik be jezsuiták. Esetleg az ő személye is motiválhatta Káldi belépését. Bécsben ez idő tájt egy másik jezsuita, Georg Scherer volt a legnépszerűbb szónok (Cat. I. 776), Káldi ismerhette, bizonyára ismerte is őt. Prédikatori célkitűzéseik, nézeteik, elveik tökéletesen egyeznek, de ez szükségszerűen következik a jezsuita képzésből,¹¹ Scherer közvetlen hatását így nem lehet Káldi műveiből bizonyítani, de ilyen hatásnak léteznie kellett.

⁸ SCHRAUF, Karl: *Die Matrikel der ungarischen Nation an der Wiener Universität. 1453—1630.* Wien, 1902. 326.

⁹ Uo. 45.

¹⁰ Uo. 382.

¹¹ D'HR, Bernhard: *Die Geschichte der Jesuiten in der Ländern deutscher Zunge. I.* Freiburg i. Br. 1907. 798—820.

Káldi Rómába érkezése után két héttel Aquaviva generális levélben köszöni meg Pázmánynak, hogy „ilyen kiváló munkaerőt küldött Magyarország számára”.¹² A bécsi egyetem és a római évek együttesen csaknem a Pázmányéhoz hasonló „szuperképzést” jelentett Káldi számára. A rend előjárói nagy reményeket fűztek hozzá, ezért is került Brünn helyett Rómába, mint egykor Szántó Arator István, Pázmány, vagy az ekkor ugyancsak ott tanuló és később fiatalon meghalt Alárdi Mihály, vagy hogy más területről is hozzunk példát, Németi Jakab, aki később Pozsonyban és Bécsben a magyar nyelvű nyomtatványok gondozását végezte (igaz, ő a Collegium Germanicum-Hungaricumban tanult korábban, és Rómában lépett be a rendbe — Cat. II. 688).

A jezsuita teológus hallgatók mindennapjairól némi képet kaphatunk Alárdi Mihály fennmaradt naplója alapján.¹³ Kitűnik ezekből a feljegyzésekből, hogy életük mennyire pápa-centrikus volt, az ünnepeket a pápai udvarral együtt ülték (ráadásul az 1600-as év jubileumi szentév volt), valamennyi szertartáson, fogadáson részt vettek. Ennek nyoma van Káldi prédikációiban is. A személyes motívumokban egyébként szegény beszédekben több helyen utal római élményeire, például a nagycsütörtöki lábmosásról szólva:

... a régi keresztyének szépen követték az ő példáját, és most is sok helyen követik, főképpen Romában, ahol az egész világról jövő szarándokokat nagy szeretettel fogadják és szolgálnak nekik mind egyéb szolgálattal s mind a lábmosással. Melly alázatos szolgálatban nemcsak a közönséges polgárok gyakorolják magokat, hanem főurak is és hercegek, cardinálók és ő maga is a szentséges pápa, amint én időmben történt az ezerhatszázadik eszendőben. (II. 257.)

Másutt egy apró részletben a pápa személyes véleménye szerepel, kivillan az idézetből a jezsuita bennfentesség:

Ezeröttszázkilencvenkilenc esztendőben három iszonyú gyilkosság történt Romában három főnemes nemzet között: egy *Cencius* az atyát, egy *Santacrucius* az anyját, egy *Maximus* az atyafiát ölte meg. *Cencius* az atyára azért haragudott, hogy fősvényül tartotta a házanépét, *Santacrucius* az anyához gyanakodott, mintha özvegy állapattyanak tisztán meg nem felelt volna, *Maximus* az atyafiával az örökségben nem alkodhatott. Ezt megértvén a nyólcadik Kelemen pápa azt mondotta: ha *Cenciust* hamarabb megbüntettük volna, hogy az atyát megölte, sem *Santacrucius* az anyját, sem *Maximus* az atyafiát meg nem ölte volna. (I. 488.)

De nemcsak a pápa, hanem más egyházi emberek is pozitív példaként élnek Káldi emlékezetében:

Jút eszembe, hogy Romában egy tudós és istenfélő páter, ki sok gonosz életű embereket térített meg az Istenhez, egy ifiat szokásúl vött vétkéből a gyakor gyónással gyógyított meg. (I. 587)

Egy másik:

En-magam hallottam egy fő predikátortól, hogy hálát adott az Istennek a vakságért, és annak hasznairól szép predikáziót tött Romában a *Theatinusok*nál. (I. 330)

¹² LUKÁCS: *Káldi* ... 129.

¹³ Kiadása: VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221—1864*. Bp. 1941. 521–527.

Ugyanígy említ prédikációiban római ereklyéket, templomokat:

... mely szent fejet [Szt. Györgyét] én is láttam Romában azon Sz. György templomában, és böcsülettel megcsókoltam (II. 466)

Másutt:

... és valahová ugrott [Szt. Pál feje a kivégzésekor], kút fakadott fel, mely három kútat magam is láttam Roma-kivül fél mélyföldön, és ittam mindenikből. (II. 235)

Végül egy utolsó, itáliai benyomásokat felelevenítő részlet, melynek már semmi köze a liturgikus és egyéb egyházi élményekhez, jó példa arra, hogy a személyes tapasztalat hogyan válik a prédikációkban a jobb megértés eszközévé, s egyben figyelemfelkeltő, megjegyzést elősegítő elemmé:

Hogyha valamikor fizetést ad is az ördög, minden jó rendit felfordította a szerződésnek, mert először vét valami fizetést markodba, és azután úgy fáraszt, amint akarja, egy szempillantásig való gyönyörűségért örökké gyötör, úgy tetszik, hogy jó ebédet készít, de valóban megrántya az árrát, mint az olaszországi látor vendégfogadók. (I. 287.)

Itália után — 1602 végén — Káldi Brunnbe kerül, ahol a novíciusmester segítője és német gyóntató (Cat. II. 32—33), majd 1603-ban Sellyére (Cat. II. 29—30), ahol együtt van ekkor Pázmány, Dobokai és Vásárhelyi Gergely. Az itt töltött néhány hónapban viselte először Káldi a „concionátor” tisztségét, bár nyilván prédikált már a rendbe való belépése előtt is. Sellye azonban csak átmeneti állomás, 1603 végén Káldi Erdélybe indul.

Amikor Székely Mózes 1603 júniusában bevonult Kolozsvárra, a feldühödött tömeg megtámadta a jezsuita kollégiumot, és igen nagy károkat okozott.¹⁴ A polgárok sok egyéb indok mellett azért törtek rá a jezsuitákra, mert azzal vádolták őket, hogy összejátszottak Székely Mózessel. Káldi Márton tanácsára ugyanis a rektor Petrus Maiorus azt állította az ellenállást fontolgató városi tanácsnak, hogy nincs tartalék gabonájuk, miközben igen nagy készletekkel rendelkeztek. Székely Mózes halála után Basta megtorolta a jezsuitákon esett sérelmeket, sőt rendelete értelmében az unitáriusok piactéri nagytemplomát is megkapták. A történetek kivizsgálására és rendcsinálásra érkezett 1604 elején Kolozsvárra a rendi megbízott Giovanni Argenti¹⁵ és röviddel utána Káldi György is.¹⁶ A városi tanáccsal és később

¹⁴ Ekkor pusztult el a könyvtár, melynek mentésében a protestáns nyomdatulajdonos ifj. Heltai Gáspár járt az élen — vö. BARLAY Ö. Szabolcs: *Vázlat a jezsuita „Missio Transylvanica” tevékenységéről és könyvtárának sorsáról (1571—1603)* = Könyv és Könyvtár XII. Debrecen, 1979. 122—125.

¹⁵ Argenti ír is egy titkos levelet, melyben 14 pontba foglalja mindazokat a dolgokat, mellyel a jezsuiták ingerelték a kolozsváriakat. Kiadása: *Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről 1603—1623*. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte VERESS Endre. Szeged, 1983. 110. (Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 7.)

¹⁶ Argenti ugyanis hátrahagyta Káldit Nagybányán, hogy prédikáljon — vö. *Jézus Társasága Évkönyveinek Jelentései*. A Báthoryak korabeli erdélyi ügyekről. Gyűjtötte és közrebocsátja VERESS Endre. Veszprém, 1921. 88, 283. (Fontes Rerum Transylvanicarum, V.) Lukács László ezt az epizódot tévesen 1603 januárjára teszi, és feltételezi, hogy ezután Káldi Nagybányáról visszament Brunnbe, és a zavaros helyzet miatt egy évet várt az erdélyi utazással. Vö. LUKÁCS: *Káldi* ... 130.

a Bocskaival folytatott tárgyalásokban Káldi tevékeny szerepet vállalt, s az összesen hétfagú kollégiumban ő látta el a legfontosabb tisztségeket is: a prédikáláson kívül gyóntatott, és ő volt a pater spiritualis is (Cat. II. 55). Bocskai 1606 októberében döntött a jezsuiták kiűzéséről, s bár az általa szabott határidőket nem tartották be, november 11-én Argenti latin és Káldi magyar prédikációja után¹⁷ katonai kísérettel és zeneszóval, a polgárok részvéte közepette — Argenti legalábbis így írja le a generális Aquavivának¹⁸ — kivonultak Kolozsvárról, hogy a Homonna—Krakkó útvonalat követve karácsony körül Olmützbe érjenek.

A feszült helyzetben tehát Káldi Márton nem viselkedett diplomatikusan. Egy később elejtett megjegyzésből kiderül, hogy György sem tekintett el prédikációiban a hitvitától, egyáltalán nem állt szándékában az ellentétek csillapítása:

Jút eszemben, midőn 1605. esztendőben Kolosvárat azon panaszkodám a mái napi predikázióban, hogy az újito atyafiak igen ellenzik a bőjtöt, és inkább kárhoztatták a tobzódásnál, azon órában egy ellenkező predikátor szörnyen morgott a negyven napi bőjt ellen. (I. 353)

A zaklatott körülmények és a sok feladat ellenére ebben az időben kezdi Káldi lefordítani a Bibliát. A fennmaradt kéziratban¹⁹ szereplő dátumok tanúsága szerint 1606 novemberére már készen volt az Újszövetség, az Ószövetség történeti könyvei a Makkabeusok kivételével, a bölcsességi könyvek és a próféták közül Izajás. Miután megérkezik Olmützbe, csak két és fél hónapra van szüksége a befejezéshez.²⁰ Rendkívül rövid idő alatt készült el tehát a teljes fordítás, ezért régóta él irodalomtörténet-írásunkban az a feltételezés, hogy Káldi felhasználta vagy esetleg teljes egészében lemásolta Szántó Arator István bibliafordítását.²¹ A Bibliához csatolt Oktató Intésben viszont Káldi egyértelműen kijelenti:

A mí rendünkön valo Istenben elnyugott *Pater Stephanus Arator* sok esztendeig nagy munkával fáradozott a Bibliának magyar nyelvre valo fordításában. Én azt nem tudván, hanem látván, hogy a keresztyének a Sz. Írásnak avagy Bibliának méltóságos nevét kedvelvén válogatás nélkül olvasván a tévelygő ujtóknak hamisan fordított Bibliáját . . . az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem.²²

Ugyanígy később a prédikációk előszavában:

. . . elsöben a Szent Bibliát magyar nyelvre fordítottam, azután alkalmas számú predikáziókat írtam. (I. VI)

Miért hallgatta volna el, hogy a fordítás részben vagy egészben Szántó (vagy mások) munkája? Egyértelműen fogalmaz Káldi nekrológiájának írója is: „Industriae ejus

¹⁷ *Giovanni Argenti* . . . XXVI.

¹⁸ Uo. 124—127.

¹⁹ A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában, jelzete A 1.

²⁰ HOLOVICS Flórián: *Ki fordította a Káldy-féle Bibliát?* = ItK 1962. 230—231.

²¹ ROSTY Kálmán: *Pótló adatok a magyarthoni Jézustársaság könyvészetéhez 1711-ig* = MKsz 1881. 227—239.; TIMÁR Kálmán: *Szántó (Arator) István irodalmi tervei* = ItK 1930. 34—42.; 161—174.; HOLL Béla: *Ki fordította a Káldi-bibliát?* = Vigilia 1955. 558—560.; uő.: *Adalékok a Káldi Biblia történetéhez* = MKsz 1956. 52—58.

²² RMNY 1352. Oktató intés, 7.

monumenta sunt Biblia ex vulgata latina . . .'²³ A prédikációkban Káldi több mint 13 ezerszer idézi a Bibliát. Nagyon jól ismerte, ez természetesen a jezsuita képzésre vezethető vissza. Az Ószövetség az utalásokban legtöbbször mint az Újszövetség előképe szerepel, mégpedig bonyolult megfeleltetésekkel, bőséges magyarázatra szoruló összekapcsolásokkal. A néha csak mellékes, sokadik példának felhozott idézet tehát gyakran magas színvonalú exegézis. Ugyancsak gyakran utal a héber—görög—latin szöveg közti árnyalatnyi különbségekre is, valamint az egyházatyák magyarázataira. Ha mindezt tudta 1605-ben is — ami valószínű —, nincs mit csodálkoznunk a fordítás gyorsaságán. És még valami, egy még kidolgozásra váró észrevétel: a katolikus bibliafordítás megjelenése után a kortársak nyomtatásra szánt művekben sem kezdik még egy jó ideig a Káldi-féle szöveget idézni. Jórészt természetesen mindenki magának fordít latinból. Vannak azonban olyan művek, amelyekben a latin szövegnek olyan fordítása található, amely közel áll az 1605—7-es kéziratához.²⁴ Lehet, hogy az másolatban terjedt, de az is lehet — ahogy egyesek újabban sejtik²⁵ —, hogy valóban létezett a „kollektív tudatban” valamiféle magyar Biblia, s ennek lejegyzője-alakítója lett volna Káldi.

Az Olmützben töltött idő Káldi életében az egyik legnyugalmasabb szakasz. Nincs túl sok megbízatása: 1607-ben professor casuum, confessarius convictus (Cat. II. 72), 1608-ban „szükség esetén” német gyóntató is (Cat. II. 83).²⁶ Minden bizonnyal tovább foglalkozott a Bibliával, és mivel az ekkor ugyancsak itt tartózkodó Szántó Arator István munkája a rendi névsor szerint a bibliafordítás (vertit Biblia in idioma hungaricum — Cat. II. 83), lehetetlen, hogy itt már ne dolgoztak volna együtt, főleg 1607—8-ban, mert 1609-ben Káldi harmadik próbaévet tölti Ebendorfban (Cat. II. 96), s visszakérülve Olmützbe 1610-ben már a korábbiaknál lényegesen több megbízatása van (latin szónok is — Cat. II. 103). A közös munka két-három évre feltételezhető, viszont ez több kérdést vet fel. A rendi névsorban csak 1608-ban áll Szántó neve után a bibliafordításra utaló mondat, az 1607-es és 1609-es lista nem tünteti fel a feladatát (Cat. II. 72, 92). 1610—11-ben confessarius convictorum (Cat. II. 104, 116), halála évében, 1612-ben újra szerepel a megjegyzés: transfert Sacra Biblia in idioma ungaricum (Cat. II. 128). Tehát haláláig dolgozott a fordításon, akkor is, mikor ezt külön nem tüntetik fel a névsorban, vagyis Káldi távollétében is. A hivatalos nekrológ meg is emlékezik róla, hogy az Újszövetség fordítását már nem tudta befejezni. (Itt most tekintsünk el attól a kérdéstől, hogy ez Szántó első vagy második fordítása volt-e.) A latin szövegből úgy tűnik, hogy az Ószövetséggel elkészült. Az is félreérthetetlen, hogy héberből, görögből és latinból, valamint az egyházatyák idézeteiből fordított:

²³ A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában: Ab 146, 384.

²⁴ Pl. VERESMARTI: *Intő s tanító levél*. Pozsony, 1639 — RMK I. 697. és uő.: *Tanácskozás*. Pozsony, 1640 — RMK I. 706.

²⁵ BCKY Béla: *Milyen magyar Bibliát használt Pázmány Péter?* = *Vigilia* 1981. 2. sz. 81—84.; TARNAI Andor: *A magyar nyelvet írni kezdik*. Bp. 1984. 244—251.

²⁶ Gyóntatói tevékenységére a prédikációkból is vissza lehet következtetni: a Húsvét utáni első vasárnap 2. és 3. prédikációjában sok megfigyelés, tapasztalatból leszűrt következtetés található, melyek igazolják a gyóntatói praxist. Másutt egy kórházi gyóntatás emlékét őrzi a szöveg: „Láttam egy nyomorúlt francúzost embert, ki nagy kint szenvedett, de mégis midőn a penitenciára és megtérésre íntettem, azt mondotta, hogy lehetetlen azt az utálatos vétket elhagyni, és ha meggyógyulna, az ispitályból legelőször is a bordélyba menne.” (II. 322)

„*Bibliâ sacra confutatis haereticorum translationibus, ex Hebraeo, Graeco, Latinoque textu, et Sanctorum Patrum citationibus in Hungaricum Sermonem vertit, in eoque opere cum iam novi Testamenti libros Hungarica lingua texeret vivendi et scribendi finem fecit.*”²⁷

Ez a befejezetlen fordítás elméletileg eljuthatott a revizorokhoz, mivel azok később kezdték a szöveg felülvizsgálatát: 1612-ben Forró hatodmagával még a kárpátalji misszióban van (Cat. II. 125), Káldi Márton pedig a zágrábi kollégium superiorja (Cat. II. 132). Csak 1613-ban (vagy 1612 végén) kerülnek Grázba „revisor bibliorum ungaricorum”-nak (Cat. II. 138).²⁸ Egy tekintetben azonban Káldi mindenképpen Szántó örökösének tekinthető, tudniillik a szándékban, mely őket fordításra ösztönözte: meg akarták cáfolni az „eretnekek” Bibliáját. Káldi az Oktató intése már idézett részében írt erről, s Szántó nekrológiájában is van egy erre vonatkozó kitétel. Mindketten híres-hírhedt hitvitázók, így célkitűzésük sem véletlenül azonos.

Az 1611-es rendi névsor szerint Káldi már Brünnben volt novíciusmester (Cat. II. 121). Valószínűleg itt kezdte írni azt a latin beszédgyűjteményt, mely Georgij Kaldi Exhortationes címmel maradt fenn.²⁹ A kötet összesen 151 számozott prédikációt tartalmaz, de közben négy beszéd hiányzik, ezeknek üres oldalakat hagytak ki.³⁰ Az első dátum a lapszálen az első beszéd mellett olvasható: 1611. június 6., az utolsó a 134. mellett: 1613. március 4. Amennyire ez nyomon követhető, hetenként két beszéd hangzott el. A kötet több kéz írása, néhol tisztázat, néha javításokkal, a margón keresztbeírva. Káldi maga kezdte, majd később is fel-felbukkannak jellegzetes, szép betűi, a 136. exhortatio az utolsó olyan, melyet ő maga másolt be, de nincs okunk feltételezni, hogy a továbbiak már nem az ő alkotásai. A beszédek terjedelme változó, eleinte csak kb. 4 laposak, később — igaz, némileg nagyobb betűkkel írva — 10–13 lap hosszúak. Legtöbbször egy-egy bibliai idézet a kiindulópont, de előfordul, hogy a jezsuita regula valamelyik pontja a magyarázandó tétel — ez is a brünni keletkezés bizonyítéka.

Káldi életének olmtüzi és brünni időszakában magyar szónok nem volt, de láttuk, hogy egy prédikációjának keletkezési idejét közvetett bizonyítékok alapján 1608–12 közé tehetjük. Ha nem is mondott magyar nyelvű beszédeket, korábbi prédikátori tevékenységének eredményét ekkor kezdte rendszeresen írásba foglalni, mint azt a vasárnapi prédikációk előszavában ki is fejtí:

... harminenég esztendőötöl fogva külömb-külob helyeken tött predikázióimat írásba kezdettem foglalni, akkor tudniillik, midön hazánkban támadott fergeteg miatt a szomszéd tartományokban kellett mulatnom ... (I. I)

Káldi bizonyára kiválóan értett a lelkivezetéshez, hiszen a novíciusmester tisztét — amely az egyik legfontosabb beosztás — 1616-ig ő látta el, sőt vezetésével 1616-

²⁷ Kiadása: T. MÁR Kálmán: *Szántó (Arator) István nekrológja* = ItK 1930. 85.

²⁸ A felsorolt évszámok tanúsága szerint tehát azt is ki kell zárunk, hogy Szántó halála után Káldi örökölte a kéziratot (vö. LUKÁCS László: Újabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez = *Civitas Dei* évkönyv. Kiad. a Káldi György Társaság. Róma, 1956. 10.).

²⁹ A 183-as jelzettel a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában.

³⁰ Révai Sándor csak 134 beszédet említ, és olmtüzi keletkezésűnek tartja a kötetet: RÉVAI Sándor: *Káldi György életrajza, Biblia-fordítása és Oktató intése*. Pécs, 1900. 12.

ban megalapították a provincia második novíciátusát Leobenben (Cat. II. 121, 133, 146, 159, 172, 178). Miután itt beindította az életet, 1616 végén vagy 1617 elején Nagyszombatba került superiornak. A kollégium nem nagy létszámú, biztos, hogy rektorsága idején Káldi volt a magyar szónok is (Cat. II. 209—10, 221—22). 1618 nyarán II. Ferdinánd koronázási ünnepségén a nagyszombati kollégium diákjai színelőadást rendeztek Pozsonyban az új király tiszteletére.³¹ Az egy évszázaddal későbbi, de bizonyára megbízható rendi hagyományokkal rendelkező krónikás, Kazy Ferenc még arról is megemlékezik, hogy ezen az ünnepen Káldi egy néhány oldalból álló művet ajándékozott a királynak:

„Postereo die R. P. Georgius Kaldi Superior, quo potuit officii genere, oblatis in folio, muneris instar, Hungariae Regibus, coluit . . . ac Regiae suae clementiae significatione breves illas paginas Ferdinandus admisit . . .”³²

Az átnyújtott mű bizonyára az előadásra került darab Bécsben erre az alkalomra kinyomtatott szövege: *Apparatus regius . . . Ferdinando II. Hungariae . . . regi symbolis regum Hungariae adornatus a Collegio Tyrnaviensi Societatis Jesu . . .* /RMK III.1207/ A benne szereplő versek szerzőjét is valószínűleg a nagyszombati kollégium tanárai között kell keresnünk /Szeghy Ferenc — vö. Cat. II. 209 vagy maga Káldi?/, az összeállítást viszont — már csak az esemény nagysága miatt is — minden bizonnyal Káldi végezte. Az előadást az ő vezetésével a retorika és a poézis osztályokba járó növendékek tartották.³³ Nem sokkal a fényes szereplés után leváltják Káldit, s a kollégium rektorává a korábbi pater spiritualist, Ferencffy Pált teszik (Cat. II. 221—2). Káldi ellen, míg rektor volt, sok panasz ment Rómába, túl szigorúnak és keménynek tartották társai.³⁴ Fennmaradt ebből az időből két levél, melyeket Káldi Modor város előljáróinak írt, s amelyekben a város tetemes tartozását igyekszik behajtani.³⁵ Aprólékos, precíz érvelés jellemzi ezeket, mintha csak a prédikációk eretnekellenes részeit olvasnánk, ahol Káldi előre megcáfol minden esetleges ellenérvet.

1619 októberében Bethlen támadása nyomán a jezsuiták elmenekültek Nagyszombatból, Káldi és Ferencffy ekkor Bécsbe került (Cat. II. 225). Pázmány előbb a pápához akarta küldeni Káldit, majd az udvar és Bethlen közti tárgyalásokban szánt neki közvetítő szerepet, ő azonban elhárította a feladatokat,³⁶ és prédikációinak javítgatásával foglalkozott.³⁷ Miután 1621 áprilisában Bethlen kivonult Nagyszombatból, a jezsuiták visszatértek. Az újabb támadás elől már nem

³¹ Ferdinánd életében nem ez volt az első ilyen előadás, 1595-ben Grázban a királynak a törökök feletti jövődő győzelmét vitték színre a jezsuiták — vö. FRANZL, Johann: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit.* (Graz, 1978.) 37—38.

³² KAZY Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensi Societatis Jesu.* Tyrnaviae, 1737. 44.

³³ STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561—1773.* Bp. 1984. 84.

³⁴ LUKÁCS: *Káldi . . .* 131.

³⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Levelestár.

³⁶ LUKÁCS: *Káldi . . .* 132.

³⁷ A névsor szerint: revisor suarum concionum (Cat. II. 234). Valószínűleg ekkor írta meg a lapszéli jegyzetek többségét. A tízparancsolatról szóló poszthumusz prédikációskötetet, melyet ilyen szempontból nyilván nem nézett át, összehasonlíthatatlanul kevesebb lapszéli jegyzetet tartalmaz.

menekültek el, sőt a két Káldi és Ferencffy tárgyalta is Bethlennel. Ez az epizód Káldi életében egyfelől kezdete a Bethlennel kapcsolatos diplomáciai tevékenységnek, másfelől Bethlen gesztusa, hogy a sereg színe előtt aranyozott kocsiba ültette, később is emlékezetes élmény marad számára:

Tudgya a világ, mint bánt velünk Bethlen Gábor is az erdélyi fejedelem, ki ha valami vétkünket tudta volna, minthogy elég fondorlók forgolódtak körül ellenünk, soha bizony sem aranyas szekerebe nem vött volna bennünket egész serege láttára, sem egyéb böcsülettel és jó akarattal nem lött volna hozzánk. (I. 615)

Ugyanakkor ez a megtiszteltetés sem feledteti vele a Nagyszombatban esett károkat:

Nagyszombatot egynehányszor szántsándékkal kik pörzsölték fel? A kálvinista atyafiak a török barátságáért vagy fizetéséért. (I. 612)

Sőt, bár nem említi a nevét, igen elítélő véleménnyel van Bethlen Gáborról:

Magam láttam az elmúlt esztendőben egy *calvinista* fejedelem táborában a kápás és patyolatos törököket, azokat vendéglette, azokkal tanácskozott, azok barátságáért szeme előtt lenyakasztatta a keresztyén vitézeket, és sok ezer keresztyén rabokat engedett nekik, kiket örök rabságra és veszedelemre vittek. Ezerhatszázhuszonegyedik esztendőben magam hallottam azon *calvinista* fejedelemtől, micsoda végzése volt a török császárral, ki személye szerént Lengyelországra ment, remélvén, hogy azt egy mezei harcral elfoglallya, és azonnal *Sléziát*, Morvát, Ausztriát és a többi szomszéd tartományokat úgy magához csatollya, mint Erdélyt. (I. 611)

A másik oldalról csak azt tehetjük hozzá, hogy az 1621-es békeközvetítésben Káldi a rendi előljárók ellenzésének ellenére vett részt,³⁸ valamint azt, hogy 1624-ben, miután a bécsi békét előkészítő tárgyalások során 100 aranyat kapott Bethlentől, Káldi magasztalta őt Bécsben.³⁹ Bethlennek egy Kamuti Farkashoz írt leveléből pedig úgy tűnik, mintha Káldira számítanának a tárgyalásokon, természetesnek látszik, hogy most is közbenjár érdekükben: „... talám, ha tetszik, nem árt pater Káldi uram által mind azoknak az *secretumoknak* jelen való és jövőendőbeli nagy hasznokat recenseálni (ti. az udvar felé).⁴⁰

Nem titkolja Káldi a Bethlennel kapcsolatos ellenérzéseit sem, így kerül sor a híres megfeddés-jelenetre 1624-ben, melyet valamennyi életrajz, jezsuita biográfia, lexikon megemlít. Kemény kritika és magasztalás. Káldi és Bethlen viszonyát inkább az utóbbi szemszögéből szokás vizsgálni. Káldi ambivalens érzéseire az adhat magyarázatot, ami Pázmány és Bethlen kapcsolatát is magyarázza: a helyzetükből fakadó szükségszerű ellentétek (a történészek számára máig feloldhatatlan ellentmondások) nem akadályozhatták a közös célban, a magyarság jövőjének biztosításában (Káldinál inkább a kereszténység terjesztésében) való egyetértést.⁴¹

³⁸ RÓZSAI: i. m. 17.

³⁹ FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter és kora II.* Pest, 1869. 81.

⁴⁰ SZABÓ Károly szövegközlése: Tör. tár 1889. 117.

⁴¹ Vö. BITSKEY István: *Bethlen, Pázmány és a Káldi-Biblia = Századok* 1981. 742–743. Ezt a gondolatot CSONKA Ferenc szíves közlése alapján egy igen érdekes adalékkal egészíthetjük ki: ugyanígy

Káldi tisztelte Bethlenben az ellenfelét megbecsülő politikust, hálás volt neki a Bibliához adott pénzért, azaz a kereszténység ügyének támogatásáért, de gyűlölte a reformátust, a törökpárti fejedelmet.

Az 1621-es békeközvetítés után Káldi rövid időre Grázba került (Cat. II. 246), majd 1623-tól 25-ig újra Nagyszombatban volt. Meglehetősen sok megbízatása volt, s ezek mellett — mint láttuk —, jelentős diplomáciai feladatot is vállalt. Tisztségei: concionator hungaricus et confessarius externorum, curam habet domus S. Alberti pauperum studiosorum, consultor, praefectus congregationis S. Crucis externorum (Cat. II. 268, 278, 286—7): A Szent Kereszt Kongregációra Káldi utal a Szent Kereszt megtalálása napjára írt prédikációban is:

[Az újítók] a keresztyénnel a Szent Keresztnek tiszteletit el nem hagyatták, melynek tisztességére ezerhatszázhuszonnégy esztendőben is Nagyszombatban egy *Congregatio* fundáltatott a máj napnak neve alatt, mely a hivek aitatosságának gyarapodására naponként öregedik és erőssödik. (II. 515)

Életében jelentős változás csak akkor következik be, amikor Bécsbe kerül, és jelen van a Biblia nyomtatásánál. Nem tudjuk, mi hátráltatta a kiadást több mint két évtizedig, pénz nem volt hozzá vagy az engedély késett.⁴² A közben eltelt időben (már 1612 előtt?) az 1605—7-es kéziratot Káldi végigjavította, ezt lemásolta, s ezt a másolatot újra kijavította.⁴³ Pázmány engedélye alatt a kötetben az 1625. április 3-i dátum áll. A kinyomtatás lehetősége 1624 táján kezdett körvonalazódni, nemcsak a Bethlentől kapott pénz hatására, hanem valószínűleg az 1623-tól ismét provinciálissá lett Argenti (Cat. II. 539) kezdeményezésére is. Ő sürgette az első revíziót is, és az ő távozásával (1612-ben Lengyelországba és Litvániába ment — Cat. II. 539) állt meg az ügy.⁴⁴ Nem véletlenül tekintette a többieknél inkább szívügyének a nyomtatást, hiszen végig jelen volt Erdélyben, amikor Káldi a Bibliát fordította. A nyomtatás 1625 őszén kezdődött Pázmány, Bethlen és a királyi kamara pénzéből,⁴⁵ de ez valószínűleg nem fedezhette a költségeket, így Káldi menet közben gyűjtőakciót szervezett, ráadásul a befolyt összeggel kereskedett is, ezért feljelentették Rómában.⁴⁶

A nyomtatásnál a kor egyik legképzettebb tipográfusa, Németi Jakab volt Káldi segítségére. Németi már jelentős tapasztalatokat szerzett Pozsonyban Pázmány műveinek — főleg a Kalauznak (RMNY 1059) kiadásában, s a Biblia elkészülte után is Bécsben maradt: „curat typographiam pro Ungaria” (Cat. II. 307), végül

vélekedett az összefogásról Bocatius is Historia parasceve (RMNy 1245) c. művének egy részletében: „Pasmanne, tu scis istud, quem nunc, me Vareno, Pulsionem fieri, cupio, ut contra communem politioris litteraturae hostem Barbariem, obliti privatae controversiae, simul arma stringentes Rem Publicam muta ope iuvenus conservare, ut, quod Nisus et Eurialus asportarunt, idem elogii mereamur: His amor unus erat, pariterque in bella ruebant.”

⁴² A nehézségekről l. LUKÁCS: Újabb ... 14—16.

⁴³ HOLL: *Adalékok* ... 52—53.

⁴⁴ LUKÁCS: *Újabb* ... 15.

⁴⁵ FALLENBÜCHL Zoltán: *A Magyar Kamara és a könyvek* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—69. Bp. 1971. 306.

⁴⁶ LUKÁCS: *Újabb* ... 16—17.

visszatért Pozsonyba, hogy élete végéig — néhány kisebb megszakítástól eltekintve — az érseki nyomda mellett tevékenykedjék (Cat. II. 688).⁴⁷

Az 1627-re szóló rendi névsorban Káldi mint a bécsi kollégium lakója szerepel, concionator academicus, imprimit Biblia ungarica (Cat. II. 294). A nyomtatás a címlap tanúsága szerint már 1626-ban elkészült, így Káldi valószínűleg a későbbi Evangéliumok és episztolák címen megjelent kötet (RMNY 1421) sajtó alá rendezését végezte.⁴⁸ E két mű nyomdai munkálataival egy időben pedig bekapcsolódott a győri jezsuita kollégium alapításáról folyó tárgyalásokba. A jezsuiták győri letelepedését a püspök, Dallos Miklós kezdeményezte Pázmánnyal egyetértésben. Az alapítást jóváhagyó királyi leirat 1626. augusztus 5-én kelt, de a győri káptalan minden eszközzel igyekezett megakadályozni az építkezés és a tanítás megkezdését.⁴⁹ Dallos Miklós győri vikáriusának, Nagyfalvi Györgynek naplójából kitűnik, hogy Káldi előrehaladást tudott elérni az ügyben: „Eodem die [1627. júl. 25.] Vienna ad nos Jaurinum appulerunt Pater Georgjus Caldj et P. Géorgjus Dobronakj [a frissen kinevezett rektor] aliquid mutationis allaturi”.⁵⁰ Hogy pontosan miben állt ez a változás, a jelenleg ismert adatokból nem derül ki. Valószínű viszont, hogy nemcsak egyetlen alkalommal szerepelt közvetítőként. Ugyancsak Nagyfalvi írja egy levélfogalmazványban valamikor 1626—27 körül: „Cum esset nuper apud nos Reverendus in Christo Pater Georgius Kaldi post crebros et iucundissimos sermones quos de Illustrissima Vestra Dominatione habuimus . . .”.⁵¹ A levél címzettje, akiről a prédikációk szóltak, valószínűleg Dallos Miklós. Elképzelhető, hogy Káldi így akarta már belátásra bírni a püspök személye ellen felbolydult káptalant vagy polgárokat.⁵² A kollégium ügye 1627 végére rendeződött, a tanítás legkésőbb 1628 elején megindult. Káldi továbbra is Bécsben maradt (Cat. II. 307), concionator et catechista academicus, 1629-ben pedig az akkor már súlyosan beteg provinciális, Christophorus Dombrinus segítője (Cat. II. 318), ami gyakorlatilag a rendtartomány irányítását jelentette. Dombrinus leváltása után, 1630-ban tért vissza Káldi Magyarországra, ettől kezdve haláláig Pozsonyban élt. Ő volt a kollégium rektora, csak halála évében, 1634-ben került más a helyére. Ebben az időben bővült ki a pozsonyi kollégium, új épületet is emeltek, a munkát természetesen Káldi irányította, tehát ismét a provincia egyik legtöbb gondot adó feladata volt az övé. Ugyanakkor 1631-ben végre megjelent a prédikációk első két kötete. (A címlapon Pozsony szerepel, a nyomtatás azonban Bécsben történt, mégpedig ismét Németi Jakab felügyelete alatt.⁵³) Ekkor már a folytatással is készen volt, a további kötetek megjelenését viszont a nehézkesen mozgó rendi

⁴⁷ HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvnyomtató a XVII. században*. Bp. 1980. 171—185.

⁴⁸ HOLL: *Adalékok* . . . 53.

⁴⁹ ACSAY Ferenc: *A győri kath. főgimnázium története*. Győr, 1901. 11—23.; FRANKL Vilmos—RÁTH Károly: *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai*. Esztergom, 1867. 46.; VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. II.* Bp. 1913. 46—55.

⁵⁰ OSZK Kézirattár, Quart. lat. 1123, a 169. levél verzóján.

⁵¹ Uo. 18. levél, rektó.

⁵² Káldi győri tevékenységének tisztázása a további kutatás feladata. Acsay ugyanis fent idézett cikkében Dallos kéziratot naplójára támaszkodva minduntalan egy Káldi János nevű közvetítőt emleget, aki semmiképpen sem lehet azonos Györggyel.

⁵³ Vö. RMNY 1509—10, ill. HOLL: *Ferenczffy* . . . 176.; Cat. II. 354.

cenzára nem tette lehetővé.⁵⁴ A Pozsonyban töltött öt évben természetesen végig Káldi volt a magyar szónok, ezeket a beszédeit viszont már valószínűleg nem gyűjtötte kötetbe, vagy igen hamar elkallódhattak. Így életének erre a korszakára még beszédeiből sem következtethetünk, és más adat sem maradt fenn róla. Feltehetőleg betegsége miatt váltották le a kollégium éléről. 1634. október 30-án halt meg.

Káldi György jelentősebb szerepet töltött be a magyar szellemi életben, mint azt az utókor kb. kétszáz éve feltételezi. A római képzés bizonyítja, hogy a rend előjárói különleges elbánást követelő tehetséget láttak benne. Élete folyamán betöltötte a provincia két legfontosabb hivatalát: volt novíciusmester és — nem hivatalosan — provinciális. Kéziratban maradt nekrológja nem győzi dicsőíteni.⁵⁵ Az itt leírt dolgok azután átszivárogtak lassanként a nyomtatott lexikonokba, biográfiákba is. Irodalmi munkásságán kívül leginkább Bethlen Gábor megfeddését emelik ki cselekedetei közül.⁵⁶ Nádasdi János 1665-ben Antwerpenben megjelent *Annus Dierum Memorabilium Societatis Jesu* című művében (RMK III. 2277) csak hat magyar szerepel: Dobokai Sándor, Alaszakai Pál, Pongrácz István, Pázmány és Szántó, valamint Káldi. Kétségtelenül befolyásolhatták a válogatást önkényes és véletlenszerű szempontok is, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy olyan nevek maradtak ki, mint Hajnal Mátyás, Vásárhelyi Gergely, Káldi Márton, Forró György (aki pedig provinciális is volt). Mathias Tanner illusztrált biográfiájában a magyarok közül csak Pázmány és Káldi szerepel.⁵⁷ (Az ugyancsak magyar nevű Fodor Stephanus prágai születésű, mellette a „Bohemus” meghatározás áll — vö. Cat. II. 591.) A 17. században tehát nagyra tartották Káldit, a közeli utókor magasra értékelte tevékenységét, s ezt nemcsak a bibliafordításnak, hanem más műveinek is köszönhette.

Biztos, hogy Káldinak jóval több műve maradt kéziratban, mint amennyit kinyomtattak. Ezek egy kivételével elvesztek, de tartalmuk rekonstruálható. A poszthumusz kötetként megjelent, a tízparancsolatról szóló prédikációk végén (RMK I. 1268) a nyomdász felsorolja Káldi további kézíratait, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek mecénásra várnak:

Ad-monitiuncula typographi ad lectorem:

Supersunt adhuc alioquot praeclara Opera Posthuma, ejusdem hujus Authoris, nempe:

1) Conciones Ungaricae in singulos dies totius Quadragesimae

2) Alter Tomus Concionum Dominicalium

3) Alter Tomus Concionum Festivalium

4) Explantationes in Canticum Magnificat

Quae suo tempore successive et per patres omnia subjicientur praelo, ubi Deus de Maecenatibus et Patronis, providerit.

Ezek a kéziratok tehát 1681-ben még megvoltak, mégpedig Nagyszombatban, ahová valószínűleg a nyomdával együtt érkeztek 1648-ban Pozsonyból — ahogy

⁵⁴ LUKÁCS: *Káldi* ... 132.

⁵⁵ Ab 146-os jelzetű kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

⁵⁶ KAZY: *i. m.* 65.; STOEGER, Johannes Nepomuscenus: *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Jesu*. Viennae, 1856. 165–166.

⁵⁷ TANNER, Mathias: *Societas Jesu apostolorum imitatrix* ... Praegae, 1694.

ekkor kerültek át Káldi és Pázmány megmaradt prédikációinak kötetlen példányai is (vö. RMNY 1509), vagy még korábban, ahogy az Exhortatiók 1640-es évszámából következtetni lehet. Elképzelhető, hogy Bécsben is maradtak Káldi kéziratok, a 19. században szerkesztett jezsuita írói lexikon további művekről is tud:

Concionum . . . de SS. Eucharistia et laudibus B. V. Mariae — Funebrium⁵⁸

Az első nem azonos a Magnificat-magyarázatokkal, mert azt is felveszi a szerkesztő külön műnek, a második pedig az a kötet lehet, amelyet Szabó Károly nyomtatott-nak feltételezett (RMK I. 517 — RMNY App. 133). Ezekhez a több-kevesebb joggal feltételezett és bizonyára magyar nyelvű művekhez tegyük hozzá a fennmaradt latin exhortatiókat, valamint a Ferdinánd király részére készített nyomtatványt — ennyit tudunk Káldi írói munködéséről. Meghatározhatatlan, hogy ezek a művek mikor születtek. A már elmondottak értelmében a vasár- és ünnepnapos posztillák négy kötetén 1630—31-ig dolgozott. A halotti beszédek datálásához a Szabó Károly által átvett 1629-es évszám ad némi támpontot. Még nehezebb kérdés a kötetben megjelent beszédek keletkezési ideje. Mint láttuk, néhány prédikáció esetében megállapíthatjuk a végső formába öntés post quem-jét, de ez nem jelenti egyben az egész beszéd születési — elmondási — idejét is.

Káldi György műveinek kikövetkeztetett listája ezek alapján tehát a következő:

Nyomtatott könyvek:

- 1) *Szent Biblia . . . magyarra fordította Káldi György. Bécs, 1626. (RMNY 1352)*
- 2) *Az evangéliumok és episztolák, melyeket esztendő által olvastat az anyaszentegyház vasárnapokon és az innepeken . . . [Ford. és kiad. Káldi György]. Bécs, 1629. (RMNY 1421)*
- 3) Káldi György: *A vasárnapokra való prédikációknak első része . . . Pozsony — [Bécs], 1631. (RMNY 1509)*
- 4) Káldi György: *Az innepekre való prédikációknak első része . . . Pozsony — [Bécs], 1631. (RMNY 1510)*
- 5) Káldi György: *Istennek szent akarattya . . . Nagyszombat, 1681. (RMK I. 1268)*
- 6) *Apparatus regius . . . [Összeáll. Káldi György], Viennae Austriae, 1618. (RMK III. 1207)*

Kéziratban maradt:

- 7) [A vasárnapokra való prédikációknak második része]
- 8) [Az innepekre való prédikációknak második része]
- 9) [A nagybójt napjaira való prédikációk]
- 10) [Prédikáció a legszentebb eucharishtiáról és a szent Szűzről]
- 11) [Halotti prédikációk] (RMK I. 577 — RMNY App. 133)
- 12) [Magyarázatok a Magnificathoz]
- 13) *Exhortationes. Brunn, 1611—13.*

Nem lehet megállapítani, hogy milyen hatású szónok volt Káldi, illetve mennyire szívesen olvasták a kortársak a prédikációit. Nekrológjának írója így jellemzi: „Illud in universum dici potest, concionatorem vehementem, gravem, doctum et spiritu

⁵⁸ STOEGER: *i. m.* 166.

fuisse plenum, qui non raro diceret cum admiratione, subinde applausu, nunquam sine fructu". Nagyfalvi György is gyönyörűséges prédikációkról számol be. Mindenesetre a kinyomtatott könyvek nagy része raktáron maradt, valamikor a század közepén hozták újra forgalomba őket (vö. RMNY 1509). Ugyanakkor két évvel a prédikációk megjelenése után ismét kiadták Telegdi posztilláit (RMK I. 675—677). Káldié tehát nem fogyott el, Telegdiét pedig újranyomták. Nem tudjuk, hogy a rossz kereskedelem, a túl magas árak vagy a közönség érdektelensége okozta-e ezt. A 17. századi posztillairodalom az utolsó évtizedben lendült fel újra Landovics István és Illyés András műveinek kinyomtatásával és a Pázmány-beszédek második kiadásával (Nagyszombat, 1695 — RMK I. 1482). A század első felében forgalomba hozott három nagy beszédgyűjtemény közül csak Pázmányé él tovább (a 18. században hat újabb kiadása van), Káldi és Telegdi művét nem nyomtatják ki többé.

BAKÓ, DOROTTYA

La vie et les oeuvres de György Káldi

L'auteur esquisse dans son étude un tableau de la vie et de l'activité de György Káldi (1572—1634), orateur jésuite et traducteur de la Bible. Elle a complété et modifié les connaissances antérieures à la base des éditions de sources nouvellement parues et à la base des oeuvres de Káldi. Elle est de l'avis que Káldi avait un rôle plus significatif dans la vie spirituelle hongroise de son époque, que la postérité ultérieure a supposé. A la base des lettres et des notes de journal contemporaines, nous obtenons ici un tableau sur ses années d'étude de Vienne et de Rome aussi. Après des années orageuses passées en Transylvanie, il se mit à traduire la Bible, travail qui durait jusqu' à la fin de sa vie. Ses sermons sont des années 1608—1612. La publication de sa Bible s'attarda durant plus de deux décennies : elle ne débuta qu'en 1625 au frais de Pázmány, de Bethlen et de la chambre royale. Les premiers volumes de ses sermons paraissaient en 1631. Plusieurs de ses ouvrages restèrent en manuscrit ; l'étude publie la liste de ceux-là, de même que la liste déduite de ses livres parus en impression.